

situne dei

Årsskrift för
Sigtunaforskning
2010

In honorem Sten Tesch

English Summaries

Redaktion:
Rune Edberg och Anders Wikström
Engelsk översättning och språkgranskning:
Christina Reid

Utgiven av Sigtuna Museum
ISSN 1653-8498

Kungsämnena i Söderby och kungens Sigtuna

Om den materiella kulturen i och kring Söderby i Danmarks socken

Torun Zachrisson

Under årens lopp har frågan om Sigtunas relation till sitt omland stötts och blötts. I utställningen *Valhall eller Paradise* på Sigtuna museum 1997 synliggjordes några av de kristna gravfältsmiljöer som existerat parallellt med staden Sigtunas gravgårdar. På gårdsgravfälten vilar gårdsägarna. I vissa fall kunde sådana gårdsägare även äga en stadsgård inne i Sigtuna, men det var ändå på sin arvegård på landet som de gravlades (jfr Zachrisson 1998:128f; Tesch 2007). De brytar, hantverkare och trälar, som gårdsägaren höll i staden för driften av stadsgården, gravlades däremot i stadens gravgårdar (Tesch 2007:103, not 73).

Relationen mellan stad och land är komplex. Längre tänkte man sig att Sigtuna förhöll sig till sitt omland ungefär som Birka gjort till sitt. Men Sigtuna verkar på många sätt vara en slutna miljö under sin äldsta tid. Detta kan illustreras med att Östersjökeramiken som används inne i staden knappast alls sprids ut till omlandet. När den väl gör det, är det till speciella miljöer i Mälardalen. Östersjökeramiken är ”mycket svagt företrädd på boplatser och i gravar under sen vikingatid och tidig medeltid” sammanfattar

Mats Roslund (2001:227). I gravfältsmiljöer förekommer den i vissa fall, som i Valsta i Norrsunda socken liksom Flytorp och Torsbacke i Sollentuna socken. Och så finns där en koncentration av Östersjökeramik på Söderbygravfältet i Danmarks socken. Den är anmärkningsvärd för att vara på Upplands landsbygd och kärnen verkar kunna vara tillverkade av en och samma hantverkare (Roslund 2001:227).

Det finns tre olika typer av slavisk/slaviskinspirerad keramik i Sigtuna. Söderbykärnen tillhör gruppen enkel östersjökeramik som, menar Roslund, säkert är inhemska trälinnors verk. I form, proportioner och dekor ligger den nära den inhemska senvikingatida traditionen (Roslund meddelande 2009). Östersjökeramiken liknar den rusiska, men har tillverkats av lokala leror från bygden. Den är starkt knuten till Sigtuna och platserna i Sollentuna och Norrsunda som nämns ovan (Roslund 2001:227). Den äkta rusiska keramiken är tillverkad i Volchovbäckenet och importerad. Den förekommer, förutom i Sigtuna, bara i Tuna i Sollentuna (a.a.). Keramiken kan således inte användas för att stötta ett

samband mellan Söderby och Sigtuna, men den och fåglarna väckte mina funderingar kring varför den materiella kulturen i miljön runt järnålderns Söderby är speciell.

Söderby ligger ytterst i söder i Danmarks socken. I norr avgränsas byns marker av Sävjaån och Edeby. Österut möter Mora kungsäng i Lagga socken och söderut tar gränsskogen Lunsen vid. Socken- och kyrkbynammnet Danmark syftar på de sank- ängsmarkerna, *dank-* i dalgången och *-mark* har föreslagits syfta på gränsområdet mellan folklanden Tiunda- och Attundaland (Strandberg 1983:10, SOL). (fig. 1)

På Söderby ägor, 400 meter ovan ån, har ett gravfält med ca 70 gravar undersökts. Ett fåtal var från folkvandringstid, medan merparten var brandgravar från vendel- och vikingatid (raä 98, Sjöberg [Wexell] 1975, Wexell 1997). Den största gravhögen, 10 meter i diameter och 1 meter hög, utmärkte sig. Den dateras till 900-tal. Högen var uppbyggd kring två brandlager i norr och söder och dessutom fanns en begravning i en sydvästport, alla dessa omslötts av kantkedjan och uppfattas av olika forskare som samtida (A25+A27, Wexell rapportmanus, Bratt 2008:237ff). Tre män hade gravlagts där, två i högen och en i sydvästporten. I det norra brandlagret påträffades ett svärd nedstuckt 35 cm ned i marken mellan två lerkärl. Andreas Nordberg har tolkat denna grupp vikingatida gravar med vertikalt nedstuckna eggvapen, som att de döda vigts åt Odin i samband med begravningsritualen (Nordberg 2002:18).

Mannen i söder var en vuxen man som bränts tillsammans med häst, hund, klofånglar av björn, en gås och en kungsörn (Sigvallius 1994). Andra gravgåvor var ett svärd, en sköld, en pilspets och en ringnål.

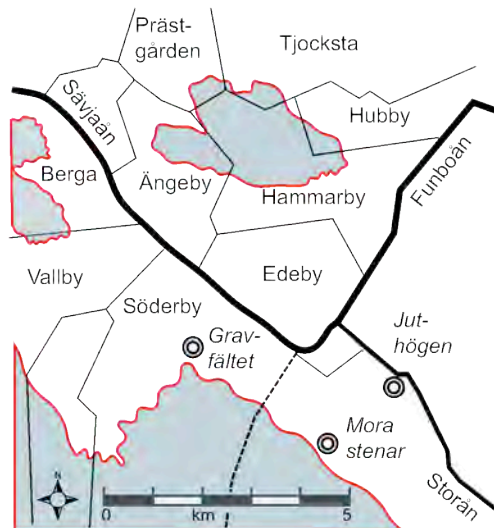

Fig. 1. Söderbyområdet med gravfältet, Mora stenars nuvarande plats och Juthögen. Karta red.

Utanför brandlagret hittades ett drakhuvud i brons, tolkat som en del av ringnålen alternativt ett skrinbeslag (fig. 2) (jfr Bratt 2008:238, Wexell 1997:232f). Charlotte Hedenstierna-Jonson har diskuterat dessa drakhuvuden, som hittas i Garnisonen i Birka, i Hedeby och i Novgorod. Hon ser dem som miniatyrer av fälttecken. Drakar som fälttecken är kända från bl. a. Bayeux-tapeten, där en del var av metall medan resten bestod av en strut av tyg. Hedenstierna-Jonson tänker sig att ringnålar med sådana drakhuvuden i miniatyr, kan ha varit en symbol för den som under krig hade till uppgift att bära fälttecknet (Hedenstierna-Jonson 2006:59f). Söderbyhuvudet har en holk, som om det var avsett att sitta på en stång, precis som två gotländska brons huvuden gör (Krasse i Guldrupe och Sojvide i Sjonhem, se Thunmark-Nylén 2006:368f). Onekligen ger trippelgraven associationer till krigarideal. Frågan är ändå om man ska betrakta det som ett fälttecken i miniatyr el-

Fig. 2.
Bronshuvudet
(5 cm stort)
från den
största grav-
högen på
Söderby-
gravfältet.
Teckning:
Bengt
Händel.

ler som ett värdighetstecken mer allmänt? Mannen som haft draktecknet har dessutom fått örn som gravgåva. Det är mycket sällsynt och förekommer bara i tre gravar från Mellansverige¹ (Sigvallius 1994, Sten & Vretemark 2001:195, Ericson & Tyrberg 2004, tabell). Förutom i Söderby så finns örn i gravhögen Skopintull i anslutning till den vikingatida kungsgården på Adelsö; en påkostad begravning där de döda bränts tillsammans i en båt (Rydh 1936:36; Bratt 2008:91). Den tredje örngraven finns vid Tors backe, gravfältet tillhörigt Bagare by i Sollentuna. Den graven hade anlagts för en ung man med gravgåvor i form av spelpjäser och två ornerade skaft av horn och ben. Dateringen 600–700-tal har föreslagits, men utan hänvisningar (A166, Carlsson et al 1996:48). Denna typ av ornamentik finns visserligen redan i 600-tal i båtgrav 8 i Valsgårde (Arwidsson 1954:Taf 30), men de närmaste parallellerna förekommer på kammar av Kristina Ambrosianis A3 typ, som exv. kam 574 från Svarta Jordan, Birka (1981:47,63; Inger Zachrisson muntligen sept. 2009). Det verkar rimligare att datera örngraven från Tors backe till Birkatid snarare än till vendeltid. Keramikmaterialet från Sollentuna, Tuna och Bagare, har sina

paralleller i Sigtuna under sen vikingatid/tidig medeltid (se Roslund 2001:226ff). Kanske vittnar detta om att de här människorna rörde sig mellan stadsgårdar i Sigtuna och sina gårdar i Sollentuna.

Att jaga med örn är en asiatisk teknik knuten till stäppen. Örnar tränades att slå stora byten, till och med varg (Vretemark 1983:10). Man medförde de tunga örnarna på hästryggen, på en mot sadelvalvet eller stigbygeln stödd stång, upptill försedd med en klyka för örnbararens behandskade hand (Bernström 1976:339). När örn förekommer som gravgåva i Mälardalen så tycks det vara i vikingatida gravar, främst från 900-tal. Det är möjligt att örnen, liksom exempelvis traditionen att rida med piska, är ett av uttrycken för de östliga förbindelserna som tydligt märks under yngre Birkatid och som kommer till uttryck i Borrestilsgravar, i ryttarteknik, krigargravar och i Birkas östliga kontakter.

Mannen med örnen och fälttecknet var sannolikt samtida med Garnisonens män på Birka. Örnen ska kanske ses mer som ett rangindikerande tecken än som en dresse-rad rovfågel för jakt. Den framstår som ett kännemärke för vissa mycket speciella platser på landsbygden, för kungsgården på Adelsö, i sig ett säte med storhögar på rad och representationsbyggnader, för bebyggelsen intill Mora ting – kungavalsplatsen på gränsen mellan Attunda- och Tiundaland – den centrala förhandlingsplatsen när det gällde att taga och vråka konung och för gravfältet Torsbacke i närheten av Hersbyn i Sollentuna. Hersbyar finns längs med Attundalands kuststräcka. En herse är en värdighetsbeteckning, kanske bildat till ordet här, krigsskara. I fornvästnordiska källor betyder det närbesläktade hersir 'hövding,

ledare'. Per Vikstrand har påtalat att hersbyarnas placering vid kusten längs Attundalands rod kan antyda att de spelat en roll i sjökrigsorganisationen (Vikstrand 2008:194).

På Söderbygravfältet finns förutom kungsörn även två jaktfalkar i två av de större senvendeltida högarna på gravfältet (A 7, A 10, Sigvallius 1994; Ljungkvist 2006:135). I en av dessa gravar förekommer finsk keramik med motsvarighet i Birka (Wexell, rapportmanus; Ljungkvist 2006:135). Jaktfalkar uppträder i gravar i Mellansverige under 600–700-tal. Den häckar i branter och klippstup i fjällen och fjällnära skogsområden, exv. norra Dalarna och Härjedalen (Fredriksson & Tjernberg 1996:309). Förmodligen togs ungar från sina bohyllor för att sedan dresseras hos en falkenerare. Under 1300-talet finns skriftliga belägg på långväga falkexport förmedlad av en präst ifrån Orsa (Fritz & Odelman 1992). Förekomsten av jaktfalkar under vendeltid i Söderby, i Vårberg – invid Vårby, byn där man håller vakt – i Huddinge (se Ståhle 1946:247ff) och båtgrav III i Vendel (Ericson & Tyrberg 2004:113f) kan ses som uttryck för förbindelser mellan samiska områden och Mälardalen².

Gravfältsbacken kallades förr Runstensbacken. Här fanns en runsten, som nu är förkommen (U954). Den tillhör de runstenar som restes tidigt på 1000-talet och påminner mest om Gripsholmsstenen med en ihoprullad runförsedd orm, men sedd från sidan (Pr1?). Inskriften lyder: *Erik och de andra fränderna reste stenen efter Helge, sin broder. Och Sassurr dräpte honom och gjorde nidingsverk, svek sin följesman. Gud hjälpe hans ande!* (U 954, för namnet se Larsson 2002:142f)³. Namnet Erik (*ÆirikR*; urnord. **Aina-rīkaR*) är troligen ursprungli-

gen en härskartitel, 'den framför andra maktige', och som det tycks, av svenskt ursprung (Wessén 1927:39ff, jfr Janzén 1947:31, 68f, 120f, 225f). I äldre tider var Erik ett mycket ovanligt namn knutet till svearnas kungaätt (jfr Sundqvist 2001:634f, 2002:109, 317, Vikstrand 2007:179). Ännu i de senvikingatida runinskrifterna finns bara fyra personer förutom Erik ovan, som bär namnet Erik (för samtliga se Peterson 2007:262, jfr Vikstrand 2007:179). Dessa är Erik, som finns omnämnd på runstenen i Färentuna kyrka, som fick Inga, tidigare hustru till Ragnfast i Snåttsta, till maka (U20, U29), den Erik som tillsammans med syskonkretsen med kunganamn omnämns på runstenar i Rimbo och Husby-Sjuhundra kyrkor (U513, U540), så Erik som nämns på runstenen i Vaksala kyrka (U960) samt slutligen den Erik som skriver sitt namn med lönnskrift i Rotbrunna i Härnevi sn (U1165). Erik och de andra fränderna, här betecknade med det demonstrativa pronomenet *pau* (n. pl.), vittnar om att kretsen av släktingar som rest stenen har varit av bägge könen. Denne Erik kan således ha varit kungaättling, ovisst om han var ett kungsämne eller om han bar kungatitel, som tillsammans med andra kvinnliga och manliga släktingar reste runsten på Söderby ägor. Det gör att vi kan tänka oss möjligheten att bebyggelsen var ett kungligt släktgods.

Enda gången ordet *nidings verk* nämns i de svenska runinskrifterna är just Söderbysten (Peterson 2006). I äldre Västgötalagen står *Dræper maþær man i þingi. þær ær niþingsvark.* "Dräper någon en man på ting, det är nidingsverk" (ÄVgL:70, Källström 2007:106). Ett dråp på tinget då tingsfrid rådde, räknades som ett nidingsdåd och straffades med fredlöshet inom landskapet

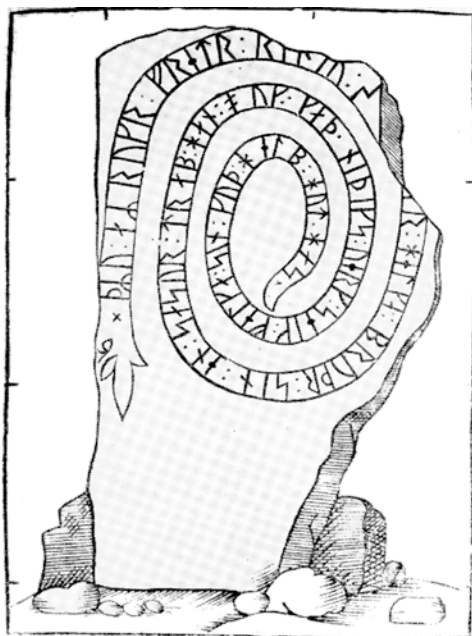

Fig. 3. Runstenen U954 stod förr rest vid Söderbys gravvält. Ur Bautil.

under tidig medeltid. Det var ett brott som inte kunde sonas med böter (Ekholst 2009:62, Larsson 1994:23, not 26). Som nidingsverk räknades även att döda nattetid, döda skyddslösa och att uppträda feigt i strid. Uttryck som *fénídingr*, *matnídingr*, *fridhnídingr* och *gudhnídingr* används i källorna och visar att nidingsdåd även knöts till andra kontexter (se Sundqvist 2005:257f).

Söderbyinskriften liknar, påpekar Magnus Källström, till form och innehåll den sörmländska runinskriften från Kolsundet vid Selaön (2007:106). Denna lyder i Källströms nytolkning *Ingefrid lät resa denna sten efter Öulv, sin fader, och stav. Öulv gjorde det på/under hösttinget, dräpte Assur. Han hämnades sveken i väster*. Runstenen står på Husbyns marker (Källström 2007:106). Kolhøga nämns upprepade

gånger som rätt tingsplats för Selebo och bör ha legat vid Kolsundet (Ahlberg 1946:99, 120, jfr Brink 2004:302f). Mats G. Larsson har föreslagit att tingsplatsen Kolhøga är det **kul:hui** som nämns på runinskriften vid Östa sjöhage (Sö202). Kolhøga har varit beläget där Kolsundet är som smalast och gravfältet med storhögar och runinskrifter vid Östa sjöhage kan knytas dit, menar Larsson (1997:35ff). Detta styrks även av att häradets avrättningsplats låg där under 1700-talets slut (Ekström 1794, i Larsson 1997:35ff). De båda runstenar som diskuteras nidingsverk tycks stå resta i närheten av kända tingsplatser, Mora respektive Kolhøga ting, vilket är intressant och tänkvärt. (fig. 3)

Mora ting

I de medeltida landskapslagarna beskrivs kröningsritualer. Inte bara kungaämbetet valdes genom denna typ av ritual, utan även andra ämbeten som biskop, lagman och domare (Sundqvist 2001:628 och där anförda referenser). Olof Sundqvist har kritiskt granskat den historiska forskningen kring kröningsritualer och menar att delar av kröningsritualerna kan ha förkristna drag och strukturer (Sundqvist 2001:628).

Enligt Äldre Västgötalagen har svear rätt att taga och vråka konung (ÄVgL:36ff). Sörmlandslagen anger att det sker vid Mora ting (SdmL:47). Tagandet syftar på den ritual där kungaämnet lyftes upp på en sten, sköld eller stol på tingsplatsen (jfr Sundqvist 2001:628). Kungavalsceremonin vid Mora äng anses vara ålderdomlig och ha rötter ner i förkristen tid (Holmgren 1937, 1954, se Sundqvist 2001). Gustaf Holmgren ansåg att kungavalsceremonin ursprungligen involverat ett mer begränsat geografiskt område, de bägge folklanden Tiunda- och

Attundaland vars gränser möts vid Mora äng (1937). Jerker Rosén menade att det var själva lagmansdomen som gjorde att kungavalet knöts till Mora äng (1939:383ff).

Mora tingsplats ligger på Mora kungsäng belägen mellan skogsområdet Lunsen i söder och Storån i norr. Här finns en rad ängsmarker som i det historiska kartmaterialet kallas för Blötan, Kungsängen, Moran och Mora äng. Det sentida ägonamnet Moran vid Söderby visar att byn haft en del i denna ängsmark (Strandberg 1993:43). Och en del av Blötan har tillhört Söderby. Gränsen mellan Tiunda- och Attundaland går i ängsmarken Blötan, väster om Mora kungsäng. Här fanns på 1700-talet Långhundra härads avrättningsplats, markerad direkt nordväst om Kungsängen (se Långhundra häradsallmänning nr 1 år 1748, jfr Ulf Fransson, manus, Kulturfastighetsutredningen 2009:27). Rimligen finns det ett samband mellan avrättningsplatsen och den gamla tingsplatsen vid Mora.

Vid skapandet av en tingsplats var det ofta centralt att där fanns en storhög (Brink 2004:312f, jfr Lindqvist 1936:10, Bratt 2008:141ff). I anslutning till många tingsplatser finns ofta en källa (Vikstrand muntligen, okt 2009). I Juthögen på Mora kungsäng förenas dessa bägge element. Idag är Juthögen en söndergrävd större hög som ligger i norra kanten av Mora äng, nära Storån. Mats G. Larsson och jag har oberoende av varandra och från lite olika utgångspunkter kommit att intressera oss för platsen (Larsson i tryck). Den är omnämnd i Rannsakingarna 1673 som Jäthögen *uti Corones Mora Engh finnes een Iordehögh Iäthe backar ben:dh och finnes en rinnande källa i samma backahögh* (Rannsakingar:59). Juthögen (se SOFI Lagga sn, ortnamn), kallades den sannolikt efter det ovan

nämnda källdraget. Förleden kan syfta på ett appellativ som hör samman med verbet gjuta. Högen med källan invid är avritade på de historiska kartorna över Morby 1697 och 1790, liksom på SGU kartan (raä 105:1, ATA 1066/82). Högen kan dessutom vara avtecknad nere på slättmarken vid Storån på Erik Dahlbergs avbildning av Mora stenar i Suecia Antiqua et Hodierna (för avbildningen se Olsson & Berglund 1993:fig 8). Snorre Sturluson låter i Olav den heliges saga Torgny lagman hota kung Olof Skötkonung med att säga: *Om du inte vill gå med på det vi säger så kommer vi att angripa dig och döda dig och inte tåla din ofrid och laglöshet. Så har våra förfäder gjort förr. De sänkte fem konungar i en källa vid Mulatinget (å Mülapingi) som tidigare hade gripits av samma övermod som du nu visar oss* (Snorre Sturluson, II:94, i Flateyrbók II:84 är kungarnas antal två, se Sundqvist 2002:314). Källan och högen är vitala för vår förståelse av Mora ting, men i diskussionerna om själva tingsplatsen har de förbisetts (Mora sten och Mora stenar 1993). Mats G. Larsson kommer genom sitt projekt om Mora sten och Juthögen att bidra med ny kunskap kring detta (Larsson manus). Den släta marken kring Juthögen bör ha fungerat som samlingsplats för tinget, högen som tingshög och källan varit stor nog att sänka människor i, till och med flera på samma gång.

I Rannsakingarna från år 1673 berättas också om en underjordisk gång som utgick från en backe vid Ängsvaktartorpet vid Mora äng. Gångens mynning kunde inte täppas igen utan stod alltid öppen och *wijdh detta holl eller ingångh intet långt är ehn källa*. En flicka blev bergtagen där och hon var försvunnen i nio dygn (Rannsakingar:59, jfr Zachrisson 1983:7ff). Platsen kallas

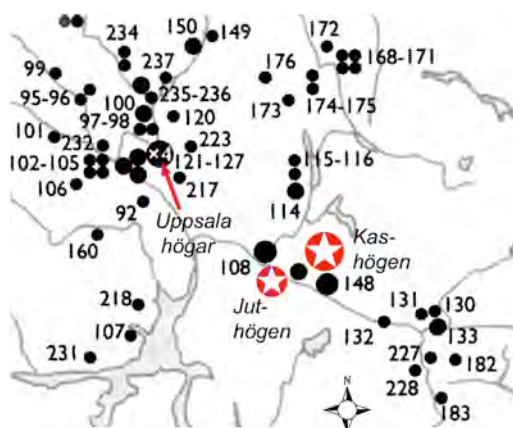

Fig. 4. Storhögar i gränsoområdet mellan Tiundaland och Attundaland (karta red. efter Bratt 2008:131). Juthögen och Kashögen är markerade med stjärnor.

backe, ett vanlig ord för hög, och avser Jättebackar som nämns ovan, d.v.s. Juthögen. Den underjordiska gångens ena mynning fanns alltså i Juthögen på Mora äng och den andra i Kashögen. Vid Lagga kyrka fanns en öppning i berget varifrån gångens bäge ändrar kunde nås.

Folksägneras sanningsinnehåll och olika uppgifter om när något inträffat, har med rätta betraktats med skepsis, likaså är motiven som sägnerna behandlar oftast vandringssmotiv (jfr Zachrisson 1997:92ff). Men sägnernas rumsliga dimension är underskattad, den är oftast mycket utförlig och precis (jfr Glassie 1982:kap 9). Här kopplas Juthögen och Mora äng samman med Laggaberget beläget på Husbys mark och med Kashögen. Inuti Laggaberget fanns en grind sägs det och passerar man den kommer man inte tillbaka levande (se Zachrisson 1983:8). Laggaberget tycks i den muntliga traditionen fungera närmast som ett heligt berg, där grinden (jfr Helgrind) bildar en passage till underjorden.

Den stora Kashögen var förmodligen Mälardalens största gravhög (raä 104). Den uppmärksammades på 1980-talet av Stig Rydh som uppskattade dess storlek med hjälp av historiska kartor, till kanske 100 meter i diameter. Peter Bratt menar att vi aldrig kommer att få någon klarhet i om här verkligen funnits en enorm gravhög eller ej (2008:119). Men det finns ingen anledning att misstro att den verkligen var en gravhög. Att den fanns stöttas av en rad argument. Vad vi däremot aldrig verkar få veta är vad högen innehöll. Den försvann genom grustäkt så sent som på 1950–60-talen. Trots att detta skedde i modern tid, så är innehållet i Kashögen helt okänt (Antell 2004:3, samt 1765 års karta). Högen är avtecknad av lantmätaren 1761 där högfotens rundning framgår liksom namnet Kashögen. Redan detta är belysande. Även folkminnena kan användas som stöd för tanken att Kashögen varit en gravhög. I en uppteckning från Långhundra härad beskrivs att varelser har sitt tillhåll i högen (Zachrisson 1983:6). Det liknar berättelser från södra Sverige, Skåne eller Öland, där gravhögar uppfattas som bebodda (af Klintberg 1986; Zachrisson 1997:98). Dessa högar är vanligen stora och placerade på topografiskt dominerande platser i landskapet (Jansson & Jerrold 1973:26ff), något som helt stämmer med Kashögens landskapskontext.

Den folkliga traditionen knyter samman Juthögen på Mora kungsäng med Laggaberget på Husbys marker och Kashögen. Detta sammanhang kan ha hög ålder och frågan är till vilken tid det knyter sig. Kashögens storlek antyder att högen kan ha haft en datering till äldre vendeltid (jfr Bratt 2008:68; Ljungkvist 2008). När och från vilket håll kommer initiativet att tillskapa tingsplatsen för de bägge folklanden? I backspegeln är

det lätt att tänka sig att Tiundaland med Uppsala högar varit den dominerande parten i en sådan konstellation. Men Kashögens förmodade enorma dimensioner, liksom den furstliga vendeltida Brunnshögen i Husby-Långhundra längre österut i Attundaland antyder att det inte är någon självklarhet (för Brunnshögen, se Ljungkvist 2006:44). Mora tingsplats ligger också på allmänningssmarken på Attundalandssidan om gränsen. (*fig. 4*)

Söderby – kungligt släktgods och/eller lagmansgård?

Den exceptionella brakteatskatten hittad uppe på Lunsen i Söderbys skog, kan ha varit del i en ritual som haft betydelse för Mora tingsplats tillkomsthistoria (jfr Lamm 1999:233), liksom för Söderbys etablering. Brakteatdepån är ett bröstcollier i guld, med en säregen och unik mittersta brakteat som sannolikt är en Odensrepresentation. Brakteaterna har slitits loss från sina bäröglor, den stora brakteaten har destruerats, genom att figurerna på den halshuggits, stuckits i hjärta och skrev; hela brakteaten knycklats ihop och deponerats i Djupkärret högt ovan de sankta gränsmarkerna och Söderby, på Tiundalandssidan (Lamm, Hydman & Axboe 2000). Den har förmodligen lagts ned på 500-talet (Axboe 1999, 2004). Och kanske äger detta rum i samband med 530-talets klimatkatastrof i hopp om att beveka gudarna (jfr Gräslund 2007).

Människorna som gravläggs i Söderby tycks ha omvärldskontakter utöver det vanliga och som manifesteras i den materiella kulturen. Dessa kontakter upprätthålls under många generationer. En person har burit kunganamn. Kunganamnet och Söderbys säregna materiella kultur under yngre järn-

ålder kan tolkas som att byn varit ett kungligt släktgods.

Söderby tycks behålla sin ställning ännu under tidig medeltid, för Hagbard från Söderby var ledamot av den nämnd som utarbetade Upplandslagen. Nämnden var sammansatt av folklandens lagmän, riddare, kyrkans män och de som representerade lagkunskapen i de tre folklanden. De från Tiundaland, som beskrivs på liknande sätt som Hagbard från Söderby, är Anders från Forkarby, den by som under medeltiden var Upplands näst största by efter Gamla Uppsala och Torsten från Sandbro, stamfar till Sandbroätten och nyadlad frälseman efter Alsnöstadgan 1279 (UpL:6, 10, se Rahmqvist 1978, 1986:266; Dutra Leivas & Rahmqvist 2005:247).

Över Söderbys marker löper från väster en djup hålväg som mynnar strax ovanför Ängsvaktartorpet på Mora äng (Brugård anteckningar). Säger oss Söderbys andel i ängsmarken vid Moran/Blötan att byn spelat en särskild roll i relation till Mora tingsplats? Lagmännen som vi känner dem från medeltiden var inflytelserika män komna ur välkända släkter. Det var visserligen ett av de ämbeten som man valdes till. Men liksom när det gällde kungaval, så fordrades det förmodligen att man var ett "ämne". I Olav den heliges saga beskrivs att Torgny var lagman i Tiundaland. "Slakten hade varit lagmän i flera generationer i Tiundaland under många kungars liv" vilket innebär att man kunnat uppfatta lagmannaämbetet som ärftligt (Nordiska kungasagor II:89). Frågan är om Hagbards roll i nämnden kan ha att göra med att Söderby, under delar av yngre järnålder, även kan ha fungerat som lagmansgård för Tiundaland.

- 1) Här bortser jag från örnbena som hittades i A 693, en stensättning från äldre järnålder på Åslundagravfältet, Odensala sn (Hamilton & Sieurin-Lönnqvist 1994). Vid samtal med utgrävaren John Hamilton kommenterade han den vikingatida bergkristallpärla som deponerats ovanpå gravens. Han uttryckte då osäkerhet om örnen verkligen varit med i den primära gravläggningen.
- 2) Jaktfalken i Vårberg 34B+35B beskrivs i Ericson och Tyrberg 2004, med hänvisning till osteologisk bestämning av Lepiksaar, men tas inte upp i det som anges som källa: Iregren 1972 Vårby och Vårberg. Jag vill därför göra en viss reservation för denna jaktfalk.
- 3) Patrik Larsson för i Yrrunan (2002) ett längre resonemang kring namnet och framför goda skäl för att det ska uppfattas som ÆirikR. Både Bureus och Rhezelius läser nämligen **aRrikr** och inte **aRrukr** som i Bautil (U954). Att jag ändå valt Bautil som illustration beror på att den kan återge ornamentiken bättre.
- Tack till Mats Roslund, Olof Sundqvist och Per Vikstrand för värdefulla kommentarer.

Referenser

- Ahlberg, O. 1946. Tingsplatser i det medeltida Södermanland. *Sörmlandsbygden*.
- Ambrosiani, K. 1981. *Viking age combs, comb making and comb makers, in the light of finds from Birka and Ribe*. Stockholm.
- Antell, E. 2004. *Sätessgården Kasby och dess torp enligt 1765 års karta*. Uppsats, Agrarhistoria 2. Sveriges lantbruksuniversitet. Uppsala.
- Arwidsson, G. 1954. *Valsgårde 8. Die Gräberfunde von Valsgårde II*. Uppsala.
- Axboe, M. 1999. The Year 536 and the Scandinavian Gold Hoards. *Mediaeval Archaeology* 43.
- Axboe M., 2004. *Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit: Herstellungsprobleme und Chronologie*. Berlin.
- Axboe, M., Hydman, H. & Lamm, J. P. 2000. "Århundredets brakteat" kring fyndet av en unik tionde brakteat från Söderby i Danmarks socken, Uppland. *Fornvännen* 1999.
- ATA. Antikvarisk-topografiska arkivet. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Bernström, J. 1976. Örnar. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. Malmö.
- Bratt, P. 2008. *Makt uttryckt i jord och sten. Stora högar och maktstrukturer i Mälardalen under järnåldern*. Stockholm.
- Brink, S. 2004. Mytologiska rum och eskatologiska föreställningar i det vikingatida Norden. *Ordning mot kaos. Vagar till Midgård 4*. Red. A. Andrén, K. Jennbert & C. Raudvere. Lund.
- Brugård, G. 1994. *I fädrens spår. Anteckningar 1994-10-27*. (Ägare till Stora Söderby.)
- Carlsson, M. 1996. *Arkeologisk undersökning, Tors Backe – gravar och hus inom Bagare ägor, Uppland, Sollentuna socken, RAÄ 278*. Raä UV Stockholm rapport 1996:107.
- Dutra-Leivas, Y. & Rahmqvist, S. 2005. Litet hus vid skogens slut. *Uppland*.
- Ekholst, Ch. 2009. *För varje brottsling ett straff. Föreställningar om kön i de svenska medeltidslagarna*. Stockholm.
- Ericson, P. G. P. & Tyrberg, T. 2004. *The Early History of the Swedish Avifauna. A Review of the Sub-fossil Record and Early Written Sources*. Stockholm.
- Fransson, U. Manus. *Ägobilden kring Mora tingsplats och Söderby*.
- Fredriksson, R. & Tjernberg, M. 1996. *Upplands fåglar, fåglar, människor och landskap genom 300 år*. Uppsala ornitologiska förening. Uppsala.

- Fritz, B. & Odelman, E. 1992. Svensk falkexport till Egypten. Studier kring en affärshandling från 1345 i Barcelona. *Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning*. Bd 18. Stockholm.
- Glassie, H. 1982. *Passing the time. Folklore and history of an Ulster Community*. Dublin.
- Gräslund, B. 2007. Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen år 536–537 e. Kr. *Saga och Sed*.
- Hamilton, J. & Sieurin-Lönnqvist, F. 1998. *Arkeologisk förundersökning och undersökning boplats och gravfält vid Åslunda. Arlandabanan, Uppland, Odensala socken, RAÄ II och 402*. Rapport Raä UV 1998:14. Stockholm.
- Hedenstierna-Jonson, Ch. 2006. *The Birka Warrior. The material culture of a martial society*. Stockholm.
- Holmgren, G. 1937. *Gamla Uppsala och Mora äng i medeltidslagarnas valföreskrifter*. Uppsala.
- Holmgren, G. 1954. När försvann Mora sten? *Historisk tidskrift* 74.
- Hyenstrand, Å. 1974. *Centralbygd–Randbygd: strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder*. Stockholm.
- Jansson, J. & Jerrold, M. 1973. *Öländska prosatraditioner*. Seminarieuppsats i folklivsforskning. Stockholms universitet.
- af Klintberg, B. 1986. *Svenska folksägner*. Stockholm.
- Kulturfastighetsutredningen. 2009. Del 1. Dnr 231–1967/08. Statens fastighetsverk. Stockholm.
- Lamm, J. P. se Axboe, Hydman & Lamm-Larsson, M. G. 1997. *Från stormannagård till bondby. En studie av mellansvensk bebyggelseutveckling från äldre järnålder till medeltid*. Lund.
- Larsson, M. G. I tryck. Juthögen. *Populär arkeologi* 4/2009.
- Larsson, M. G. Manus. Mora äng och Mora sten.
- Larsson, P. 2002. *Yrrunan, användning och ljudvärde i nordiska runinskrifter*. Runrön 17. Uppsala.
- Lindqvist, S. 1936. Uppsala högar och Otтарshögen. Stockholm.
- Ljungkvist, J. 2006. *En hiar atti rikr. Om elitstruktur och ekonomi kring Uppsala och Mälaren under yngre järnålder*. Uppsala.
- Ljungkvist, J. 2008. Dating two Royal Mounds of Old Uppsala. Sonderdruck aus *Archäologisches Korrespondenzblatt* Jahrgang 38. 2008.
- Nordberg, A. 2002. Vertikalt placerade vapen i vikingatida gravar. *Fornvännen*.
- Peterson, L. 2006. *Svenskt runordsregister*. Tredje reviderade upplagan. Runrön 2. Uppsala.
- Peterson, L. 2007. *Nordiskt runnamnslexikon*. Femte reviderade upplagan. Institutet för språk- och folkminnen. Uppsala.
- Rahmqvist, S. 1978. Sandbroätten. *Personhistorisk tidskrift* 74.
- Rahmqvist, S. 1986. Gamla Uppsala by, Upplands största. *Från östra Aros till Uppsala. En smaling uppsatser kring det medeltida*. Red. N. Cnattingius & C. Nevéus. Uppsala stads historia VII. Uppsala.
- Rannsakningar efter antikviteter*: 1960. Band I. Red. C. I. Ståhle. Stockholm.
- Rosén, J. 1939. *Striden mellan Birger Magnusson och hans bröder. Studier i nordisk politisk historia 1302–1319*. Lund.
- Roslund, M. 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Lund.
- Roslund, M. Skriftligt meddelande hösten 2009.
- Rydh, H. 1936. *Förhistoriska undersökningar på Adelsö*. Stockholm.
- SdmL. Södermannalagen, se *Svenska landskapslagar* Bd 3. 1940. Granskade och tolkade av Åke Holmbäck & Elias Wessén. Stockholm.

- Sigvallius, B. 1994. *Osteologisk rapport, raä 98, Söderby, Danmarks sn, Uppland*. Otryckt rapport.
- Sjöberg (Wexell), A. 1975. Två gravfält i Danmarks socken. *Uppland. Årsbok för medlemmarna i Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund*.
- SOFI. Ortnamnsregistret. www.sofi.se okt 2009.
- SOL. 2003. *Svenskt ortnamnslexikon*. Red. M. Wahlberg. Uppsala.
- Snorre Sturluson [1992] *Nordiska kungasagor i översättning från isländskan av Karl G. Johansson*. Del II. Olav den heliges saga. Stockholm.
- Sten, S. & Vretemark, M. 2001. Skopintull, nya rön om en gammal grav. *Vi får tacka Lamm*. Stockholm.
- Strandberg, S. 1983. Namnet Danmark. *Uppsala Nya Tidning*. 1982-83:10.
- Strandberg, S. 1993. Ortnamnet Mora sten. *Mora sten och Mora stenar, en vägledning till ett märkligt nationalmonument*. Svenska kulturminnen, 55. Riksantikvarieämbetet i samarbete med Lagga och Danmarks hembygdsföreningar. Stockholm.
- Stähle, C. I. 1946. *Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län*. Uppsala.
- Sundqvist, O. 2001. Features of Pre-Christian Inauguration Rituals in the Medieval Swedish Laws. *Festschrift für Anders Hultgård*. RGA-E Band 31. Berlin.
- Sundqvist, O. 2002. *Freyr's offspring. Rulers and religion in ancient Svea society*. Uppsala.
- Sundqvist, O. 2005. Artikel Tabu. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Berlin / New York.
- Sö+nr. 1924–36. *Södermanlands runinskrifter. Sveriges runinskrifter Bd 3*. Stockholm.
- Tesch, S. 2007. Sigtuna – det maktpolitiska och sakrala stadsrummet under sen vikingatid och tidig medeltid (ca 980–1200). *Människors rum och människors möten. Kulturhistoriska skisser. Berit Wallenbergs Stiftelse 50 år. Vetenskapligt symposium på Nationalmuseum 14 november 2005*. Stockholm.
- Thunmark-Nylén, L. 2006. *Die Wikingerzeit Gotlands III:1*. Stockholm.
- U+nr. 1953. *Upplands runinskrifter. Sveriges runinskrifter. Band 9*. Granskade och tolkade av E. Wessén & S.B. F. Jansson. Stockholm.
- UpL. Se *Svenska landskapslagar*. Band 1. 1933. Granskade och tolkade av Åke Holmbäck & Elias Wessén. Stockholm.
- Vretemark, M. 1983. *Jakt med dresserad rovfågel*. Seminarieuppsats i arkeologi. Stockholms universitet.
- Vikstrand, P. 2007. Bebyggelsenamnen i Mörbylånga kommun. *Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kalmar län 7*. Uppsala.
- Vikstrand, P. 2008. Äldre ortnamn i Össeby-Garns socken. *Namn från land och stad. Hyllningsskrift till Mats Wahlberg 25 maj 2008*. Red. E. Brylla & S. Strandberg. Namn och samhälle 21.
- Wessén, E. 1927. *Nordiska namnstudier. Uppsala universitets årsskrift*. Uppsala.
- Wexell (Sjöberg), A. 1997. Slinkbacken, ett gravfält från yngre järnåldern i Uppland. *Till Gunborg: arkeologiska samtal*. Red. A. Åkerlund. Stockholm.
- Wexell, A. *raä 98, Söderby, Danmarks sn, Uppland, rapportmanus*.
- Zachrisson, I. muntligt meddelande hösten 2009
- Zachrisson, T. 1983. *Folktro kring fasta forn lämningar i Långhundra härad, Uppland*. Seminarieuppsats i folklivsforskning. Stockholms universitet.

- Zachrisson, T. 1997. Folkliga fornlämningar. *Fornlämningar och folkminnen. Antikvarier-
nas och andras landskap*. Burström, M, Win-
berg, B & Zachrisson, T. Stockholm.
- Zachrisson, T. 1998. *Gård, gräns, gravfält. Sam-
manhang kring ädelmetalldepåer och runste-
nar från vikingatid och tidigmedeltid i Upp-
land och Gästrikland*. Stockholm.
- ÄVgL. Se *Svenska landskapslagar*. Band 5.
1946. Granskade och tolkade av Åke Holm-
bäck & Elias Wessén. Stockholm.

Summary

The relation between a town and its surrounding countryside is complex. Sigtuna seems in its earliest days to have been a closed town. The Baltic pottery that was used in the town barely spread into the countryside, except for to milieus in Sollentuna and Norrsunda. There is however a concentration of Baltic ware at the cemetery of Söderby in Danmark parish, Uppland. These pots were not made by the Slavonic potters in

Sigtuna though, but probably by local thrall women. The material culture in and around Söderby is nevertheless special. Amongst the grave goods from the Vendel period and Viking Age graves on the cemetery at Söderby there were Finnish pottery, two gyrfalcons, a golden eagle and a miniature dragon, a symbol for a dragon banner, possibly marking out a standard bearer. The rune stone that once stood by this cemetery was erected by a man called Erik and his relatives. Still in the Viking Age the name Erik is rare. There are several kings connected to Svitjod and Uppsala bearing the name of Erik.

Söderby is interpreted as a royal hereditary property and apparently so for many generations with special connections with the surrounding society. Söderby's position being placed directly to the west of the border between the folklands Tiunda- and Attundaland and being the neighbour of the assembly site at Mora thing raises the question whether Söderby also, during some period of the Late Iron Age, might have been the estate of the law speaker of Tiundaland.